

Літаратурны канцэпт: тэарэтычны аспект даследавання

Думка пра тое, што літаратурныя канцэпты па сваёй сутнасці адрозніваюцца ад канцэптаў, вылучаных у межах іншых гуманітарных навук (лінгвістыкі, псіхалогіі, філасофіі, культуралогіі), існуе даўно. Аднак у літаратуразнаўчым дыскурсе як асобную катэгорыю іх пачалі вылучаць толькі ў апошнія дзесяцігоддзі.

У тэарэтычнай літаратуры існуе шмат розных дэфініцый гэтага складанага паняцця. Большасць даследчыкаў разглядае канцэпт у першую чаргу як нейкую сэнсавую канстанту, ментальны комплекс. Дкмаецца, у сферы літаратуразнаўства найбольш удалай на дадзены момант з'яўляецца дэфініцыя Н.У. Валодзінай. Даследчыца разумее канцэпт як “сэнсавую структуру, увасобленую ва ўстойлівых вобразах, што паўтараюцца ў межах пэўнага літаратурнага шэрагу (у творы, творчасці пісьменніка, літаратурным кірунку, перыядзе, нацыянальнай літаратуры), што валодаюць культурна значным зместам, семіятычнасцю і ментальнай прыродай” [1, с. 19].

Найбольш распрацавана праблема канцэпта ў лінгвістыцы. У шматлікіх працах гэтая адзінка часцей за ўсё разглядаецца як элемент калектыўных ведаў, што знаходзіць сваё выражэнне ў мове і валодае этнакультурнай спецыфікай. Але ў любым выпадку за аснову даследавання бярэцца мова. У гэтым прынцыповае адрозненне паміж кагнітыўным кірункам у лінгвістыцы і літаратуразнаўстве. Ядром літаратуразнаўчага даследавання з'яўляецца мастацкая творчасць (больш вузкая – літаратурны твор). На нашу думку, ключом для разумення прыроды літаратурнага канцэпта з'яўляецца паняцце мастацкай (друкавай) рэальнасці. Пісьменнік, пераасэнсоўваючы рэчаіснасць, стварае свой, непаўторны свет (ідэасферу), у якім кожнай з'яве прыпісваецца якая іншая значэнне. Н.У. Валодзіна ў даследаванні “Концепты, универсалии, стереотипы в сфере литературоведения” (2010) сцвярджае: “Мастацкая творчасць, акумулюючы ў сабе ўсе сферы жыцця, спалучае мінулае і сапраўднае, заглядае ў будучыню, стварае нейкі ўніверсум чалавечага і прыроднага быцця, дзе бясконца множнасць з'яў, глыбінных і бачных, выштурхоўвае на паверхню нешта добра вядомае, але разам з тым нечакана новае” [1, с. 3]. Разуменне паняцця літаратурнага канцэпта, такім чынам, будзе грунтавацца на іншых прынцыпах, што звязана ў першую чаргу з прадметам даследавання. Калі канцэпт звычайна разглядаюць як адзінку больш глыбіннага ўзроўню захавання інфармацыі, што належыць агульнай свядомасці, то літаратурны канцэпт уяўляе сабой адзінку, якая існуе не толькі ў нацыянальнай канцэптасферы, але і ў аўтарскай. Можна сцвярджаць, што па сваёй сутнасці літаратурны канцэпт

з'яўляецца протавобразам (першавобразам), які ў творы непасрэдна рэалізуецца праз вобраз, сімвал, што зведаў пэўныя мадыфікацыі:

а) прырашчэнне індывідуальных сэнсаў:

Напрыклад, у вершы Язэпа Пушчы “За бяседнім сталом” на фоне асноўнага сэнсу канцэпта вечар (тэмпаральная з’ява, час пераходу з актыўнай фазы існавання ў пасіўную) разгортваюцца ўласныя, сакральныя сэнсы – момант збору сям’і разам, душэўнай з’яднанасці з блізкімі, радаснай узрушанасці: “Такога вечара не помню, / Глядзець мне хочацца ў акно, – / Якраз жа трэці тыдзень – поўня, / Над лесам іскрыцца віно” [4, с. 120].

б) наадварот, матываванае пазбаўленне “агульнаразумелай” семы:

Так, у творы “Новы год”, Янка Купала, кіруючыся адраджэнскай ідэяй абуджэння народа, выкарыстоўвае асацыяты (мініканцэпты) тэмпаральнага канцэпта год – Стары год / Новы год. Калі традыцыйна для чалавека Новы год – час, звязаны з надзеяй на лепшае, мяжа, за якой застаецца ўсё дрэннае, то ў гэтым творы ён наўмысна пазбаўляецца семы “абнаўленне”: “Са звонам пут, са свістам пугаў, / З брахнёй, з грызнёй у чарадзе, / Ў той самай цьме, ў тым самым кругу / Стары сышоў, а Новы ўдзе” [3, с. 38]. Той знак роўнасці, які ставіцца паміж гэтымі мініканцэптамі – адмысловы мастацкі прыём, правакацыя ў дачыненні да рэцыпіента – беларускага народа – з мэтай абуджэння да канкрэтных дзянняў.

Гэтыя мадыфікацыі ў першую чаргу звязаны з пэўнымі гістарычнымі вехамі, сучаснай для аўтара палітычнай сітуацыяй, сацыякультурным становішчам, характарыстыкамі творчай асобы пісьменніка (псіхалагічны стан, асаблівасці светапогляду і г.д.). З прыведзеных вышэй прыкладаў бачна, што ў літаратурным канцэпце на розных узроўнях могуць “суіснаваць” адразу некалькі сэнсаў. Побач з ядром, “культурным зместам”, што ўяўляе аднолькава значную вартасць як для пісьменніка, так і для рэцыпіента, на іншым узроўні (умоўна назавём яго кантэкстным) разгортваюцца аўтарскія сэнсы, дэтэрмінаваныя пералічанымі вышэй фактарамі. Паказальнай у гэтым плане з’яўляецца творчасць пісьменнікаў “нашаніўскага” перыяду, дзе амаль што кожны вобраз, праз які праяўляецца канцэпт, на аўтарскім узроўні ўбіраў у сябе адраджэнскія сэнсы. Спецыфіка літаратурнага канцэпта заключаецца ў тым, што кантэкстныя сэнсы часам могуць не толькі не суадносіцца з “ядром”, але і пэўным чынам супрацьпастаўляцца, ён дае магчымасць аўтару разгарнуць “запедельность ассоциаций” [2, с. 9].

Новая навуковая парадыгма, працэс станаўлення якой адбываецца на нашых вачах, вымагае пераходу даследаванняў на іншыя ўзроўні. Асабліва гэта адчуваецца ў сферы гуманітарных навук. Увядзенне паняцця “літаратурны канцэпт” у літаратуразнаўчы аналіз дазваляе разглядаць любы

твор пісьменніка як адкрытую мастацкую сістэму, у якой можна прасачыць сувязі вобразнай палітры з нацыянальнай ментальнай сеткай. Яго можна разглядаць як адзінку, што ўзнікае на мяжы двух сэнсавых палёў – унутрытэкставага і пазатэкставага. З’яўляючыся пасрэднікам паміж творам і культурай, палітыкай, гісторыяй і інш., літаратурны канцэпт дазваляе разглядаць творчасць пісьменніка ў сітуацыі дыялогу (М.М. Бахцін), робіць акцэнт менавіта на пазатэкставых сувязях твора, дазваляе ўбачыць яго ў шэрагу іншых дыскурсаў.

Літаратура

1. Володина, Н.В. Концепты, универсалии, стереотипы в сфере литературоведения : монография / Н.В. Володина. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 256 с.
2. Зусман, В.Г. Диалог и концепт в литературе / В.Г. Зусман. – Нижний Новгород : Деком, 2001. – 167 с.
3. Купала, Я. Спадчына / Я. Купала. – Менск : Беларускае кааперацыйна-выдавецкае таварыства “Адраджэньне”, 1922. – 221 с.
4. Пушча, Я. Збор твораў : у 2 т. / Я. Пушча. – Т. 1 : Вершы, паэмы, артыкулы. 1922 – 1930 ; прадм. Л. Мазанік – Мінск : Маст. літ., 1993. – 382 с.